

ENGLÄNDER TIBOR

Születési hely és idő:

Tokaj, 1932.

Diploma megszerzésének ideje, intézménye:

1964. ELTE, 1972. BME

Tudományos fokozata:

kandidátus

Legfontosabb munkahelyei, beosztásai, azok ideje:

Tungsram, osztályvezető, 1965—1972.

MTA Pszichológiai Intézete, tudományos munkatárs, 1972—1977, tudományos főmunkatárs, osztályvezető 1977—, igazgatóhelyettes: 1996—98.

Három legfontosabbnak tartott publikációja adatai:

Engländer T., Farkas É.: A kauzális séma és a valószínűségbecslések revíziója, I. rész, *Pszichológia*, 1985, 5, 515—543.

Engländer T., Farkas É.: A kauzális séma és a valószínűségbecslések revíziója, II. rész, *Pszichológia*, 6, 43—70.

Engländer T., P. Slovic, Szabó L.: Izoláció és kockázat-észlelés, *Pszichológia*, 1988, 8, 333—351.

Engländer T., Bódog Gy.: A paranoid paradoxon, *Ideggyógyászati Szemle*, 1981, 34, 31—48.

GRÁL ÉS FERDE TORONY, AVAGY A PSZICHOLÓGIA KERESÉSE ÉS MŰVELÉSE

Passed history — ezt a kifejezést használják a nemzetközi politikában azokkal az előzményekkel kapcsolatban, amelyek állítólag lezártnak tekintendők és már nincs szerepük az aktuális problémák kezelésében. Vajon közéjük sorolható-e itt, Magyarországon a pszichológia nyolcvanas évek végéig tartó múltja?

Elevenen ható, virulens következményeit tekintve persze semmiképpen sem minősíthetjük ezt a múltat lezártnak. De hogy a róla kialakult társadalmi képzetek is a maguk valós eleveenségében ábrázolják-e, vagyis hogy mit tud róla és hogyan látja — egyáltalán észreveszi-e utóéletét — a társadalom, ez egészen más kérdés. Ha a történelemfelejtés tempóját illető tapasztalataimra gondolok, nincs sok illúzióm. Valószínűleg a legtöbb — egyébként művelt és talán pszichológiában is járatos — 20-30 éves előtt már ma sem világos: miért és hogyan került a pszichológia az aktuálpolitikai (esetleg *aktuálideológiai*) színpad szereplői közé, miképpen vált a pszichológiához fűződő személyes viszony politikai minősítéssé és mit jelentett mindez egy tudomány művelésének, illetve művelőinek élettörténetében, nap-napi rutinjában. Nincs miért meglepődnünk tehát, ha azt tapasztaljuk, hogy ezt a múltat is rövidesen ad acta teszi az „autentikusok közvéleménye”. Korunk különös illúziója, hogy a múlttól még akkor is az a benyomása, hogy halott, ha nap mint nap találkozik vele az utcán.

Tanácsos lett volna tehát a most következők elé valamiféle bevezetőt írnom, mely bemutatná a 80-as évek második feléig tartó kultúrpolitikai evolúció pszichológiai perifériájának arculatát, részeseményeit, hogy nemzedékem és benne a magam pszichológusi életpályája érthetővé és értékelhetővé váljék.

Hogy mégsem teszem, ennek több oka is van. Először is rengeteg dolognak kellene alaposan utánanéznem, ami megengedhetetlenül sok időt venne igénybe. Másrészt állást kellene foglaltatnom több olyan politikai problémával kapcsolatban, melyekkel ezen a helyen nem szívesen foglalkoznék. Végül, de nem utolsó sorban egy ilyen bevezető egyeseket személyesen érintő elemeket is mozgósítana, amit mindenképpen szeretnék elkerülni.

*

Magamról azonban néhány dolgot mégiscsak el kell mondanom. Közel 30 éves voltam (itt is politikáról kellene írnom), mikor bejutottam az egyetemre. Úgynevezett egyéni levelező tagozatra vettek fel, ami azt jelentette, hogy valamennyi tárgyból kötelező módon kellett a nappali előadásokat hallgatnom, de engedélyezték, hogy mellette teljes munkaidőjű állást töltsék be. Ez számomra akkoriban a lehető legjobb, bár kissé kényelmetlen megoldás volt (egy szállodában dolgoztam, ahol éjszakai munkát vállaltam és nappal bejártam az előadásokra).

Bár tanulmányaimat meglehetősen későn kezdtem, pszichológiával már előtte is „foglalkoztam”. Sok mindent összeolvastam. Szó volt róla, hogy diplomám megszerzése után tanársegédként dolgozom az egyetemen. Ehelyett egy ideig munkanélküli voltam, majd ráfanyalodtam, hogy elfogadjam a Tungsram (akkoriban Egyesült Izzó) Munkalélektani Laboratóriumának vezetését.¹ Mindaddig eszem ágában sem volt munkalélektannal foglalkozni, és némi viszolygással kezdtem hozzá. Az általános lélektan érdekelt. Alap kutatásokat szerettem volna végezni. Hamar rájöttem azonban, hogy korántsem jártam rosszul. Fantasztikusan érdekes világ tárult fel előttem, és a mai napig örülök, hogy hét éven keresztül edződhettem az alkalmazásnak ezen a képmény követelményekkel szembesítő területén.

Csak 1972-ben, pontosan 40 éves koromban kerültem be a Pszichológiai Intézetbe,² ahol végre érdeklődésemnek megfelelő kutatásokat végezhettem. Azóta itt dolgozom.

*

Úgy tudom, a szakmában Kardos-tanítványnak tartanak, vagyis az ő nevével fémjelozhető pszichológiai koncepció követőjének. Ez valóban így is van. Kardos Lajos igen nagy hatást gyakorolt rám, és mindenekelőtt a tőle tanultak határozták meg későbbi tudományos látásmódomat. Mondhatnám, hogy ő volt a *mesterem*, de ez nem lenne teljesen igaz.

¹ Az Egyesült Izzó Munkapszichológiai Laboratóriuma ebben az időben az MTA Pszichológiai Intézetének bázislaboratóriuma volt és Vaszkó Mihály szakmai ellenőrzése mellett működött. Az állást egyébként Ranschburg Jenő baráti közvetítésének köszönhettem.

² Kötelességem itt elmondanom, hogy ez mindenekelőtt Pataki Ferenc erkölcsi bátorságának köszönhetem.

Az igazság az, hogy nekem — akárcsak legtöbb kortársamnak — nem volt mesterem. Általánosságban szólva a hatvanas évek egyik legfőbb jellemzője a mesterek hiánya volt. A magyarországi pszichológia több évtizeden át tartó krízise (ne feledjük, hogy ez már a 20-as, 30-as években elkezdődött) megtette hatását: alig akadt tradíciókkal rendelkező műhely, alig akadt mester. Nagyon kevesen voltak, akik azokba a műhelyekbe kerültek, ahol Csírszka János vagy Lieberman Lucy vagy később éppen Mérei Ferenc vagy Tánczos Zsolt és Marton Magda mellett, az ő irányításuk, ellenőrzésük alatt inaskodtak és szerezték meg a szükséges szakmai rutint. Nekünk, többieknek egyfajta pionírszerepet kellett vállalnunk, azaz tapasztalatok nélkül „szűzföldekre”, vagy ha úgy tetszik, „lakatlan szigetekre” kerültünk, ahol a klasszikus robinsoni recept szerint magunknak kellett kitalálnunk, hogyan kell szakmai civilizációt teremtenünk (ez a helyzet persze az alkalmazotti területeken dolgozókat sújtotta leginkább).

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy senkire sem támaszkodhattunk vagy hogy senkitől sem kaptunk segítséget. Jómagam kétségkívül sokat tanultam Tánczos Zsolttól (nem volt könnyű), az ekkor még nagyon fiatal Barkóczi Ilonától, részt vettem Mérei Ferenc Rohrschach-szemináriumán, sok mindenben segítségemre volt Molnár Imre, Harsányi István a Műgyetemről. Rendszeres munkakapcsolatom azonban egyikükkel se volt, nap-napi tevékenységemet nem kontrollálhatták. Fogalmazunk úgy, hogy tanítottak, illetve segítettek, de nem *idomítottak*.

Mondanom sem kell, hogy ez az induló helyzet alapvetően befolyásolta későbbi szakmai pályafutásomat. Természetesen igen komoly handicapet jelentett, de azért voltak pozitívumai is. Erről érdemes lesz még szót ejtenünk.

Tehát mint mondtam, Kardos Lajos nem volt a mesterem. Ez azonban nem csupán abból adódott, hogy sohasem dolgoztam a tanszéken. Kardos Lajos személyiségénél fogva eleve teljesen alkalmatlan volt valamiféle műhelyfőnöki szerepre. Tökéletesen idegen volt tőle, hogy rendszeresen kontrolláljon valakit, méginkább hogy fejelem, hogy utasításokat adjon stb. Ezt gyakran el is mondta magáról. Most, hogy életem alakulásában betöltött szerepéről és jelentőségéről írok és megpróbálom személyét a lehetséges kategóriák egyikébe besorolni, meglehetősen nehéz helyzetben vagyok. Nem volt mester, nem volt vezető, semmi esetre sem volt iskolaszervező. Legmegfelelőbb talán egy kvázi-archetipikus megjelölés lenne: ő volt *A Bölcs*. A Bölcs, így nagybetűvel, azaz majdhogynem mitikus értelemben. Az, akit sokan egy életen át keresnek — többnyire hiába —, hogy választ kapjanak tőle a Nagy Kérdésre. Ő volt, kinek jelenlétében a dolgok megvilágosodtak és igaz helyükre kerültek.

A Martin Buber gyűjtötte chaszid legendák egyikében olvashatjuk ezt az epigrammatikus legendát, amelyet itt szó szerint idézek.

„Rabbi Léb, a Szára fia, a rejtőzködő caddik, aki a folyók útját követve végigvándorolt a világon, hogy élők és holtak lelkét megváltsa, azt beszélte: *'az, hogy a Mággidhoz mentem, nem azért volt, hogy a Tant átvegyem tőle, hanem csak azért, hogy lássam, hogyan veti le és hogyan fűzi be saruját.'*”

A legenda tömör pátosszal jeleníti meg a bölcs és a tanítvány viszonyának egyik alaptípusát. Figyeljük meg, nem csupán az utóbbi odaadását mutatja be, hanem azt a

fajta bölcsességet is, mely szükségszerűen jelen van tulajdonosának minden megnyilvánulásában és amely kisajtolható minden megnyilvánulásából. Kardos Lajos bölcsessége ilyesfajta bölcsesség volt. Az tudott igazán hozzáférni és részesülni belőle, aki vállalkozott rá, hogy „lábaihoz ül”. Ez esetben a Gerbeaud egyik asztalát jelentette, ahol éveken át hetente találkoztunk és beszélgettünk.

Miről folytak ezek a beszélgetések? Mindenről. Beszélgettünk politikáról (különös tekintettel a közel-keleti helyzetre), vallásról (ez vitákhoz vezetett), privát ügyekről, és hát persze mindenekelőtt szakmai dolgokról. Néha beszélt az aktuális állatki-sérleteiről, sokszor fejtegetett különböző elméleti problémákat (például a Deutsch-féle tanulásmérettel kapcsolatos nézeteit), megbeszéltük az én kísérleteimet, vitakoztunk Lewinről, mesélt Brunswickről és Lazarsfeldről és így tovább. Sajnos nem vagyok alkalmas az eckermanni szerepre. Nincsenek feljegyzéseim, sohasem vezetem naplót (ezt ma nagy veszteségnek tartom, és nem csak a saját veszteségemnek). De nem is lett volna túlságosan könnyű. Ezek a beszélgetések nélkülöztek mindenféle tervszerűséget, tökéletesen idegen volt tőlük a kinyilatkoztatás allűrje, de még az oktatás közvetlen szándékát sem nagyon lehetett bennük felfedezni. Lényegében kávéházi diskurzusok voltak.

Akárhogyan is, végül mégis tanítássá váltak. Nem konkrét ismeretanyagot adtak át. Aki ilyesmit szeretett volna kapni, azt korántsem elégítették volna ki. Nem pótolták az egyéni tanulást. Sőt, *csak* rájuk támaszkodva az ember majdnem tökéletesen tudatlan maradt volna. De adtak valamit, ami talán mindennél fontosabb azok számára, akik önálló kutatói tevékenységet folytatnak: kialakítottak egy igazi tudományos szemléletet.

A szóban forgó szemléletet talán legjobban egyetemi előadásainak egy évről évre visszatérő momentuma jellemzi. Az elsőévesek számára tartott bevezető előadásait azzal a kijelentéssel szokta kezdeni, hogy a hallgatókat „ki kell ábrándítania a pszichológiából”. Részletesen kifejtette (minden fejtegetése részletes és alapos volt), hogy a legtöbben csalódni fognak, mert pszichológiai tanulmányaik során nem azt kapják majd, amit várnak. Nem fogják *à la* Dosztojevszkij bebarangolni az emberi lélek mélységeit, egyáltalán nem kapják meg azt a csoda-szemüveget, mellyel minden ember lelkében tetszés szerint olvashatnak, nem jutnak hozzá az emberekkel bánni tudás mágikus hatású eszközeihez. Sok kérdésükre nem kapnak választ, mert a választ ma még senki se ismeri, és az egész dolog korántsem lesz olyan színes, szenzációs vagy titokzatos stb., mint amilyennek a többség képzei. Vagyis a kezdet kezdetén megtámadta a bestseller pszichológiát.

Mindenesetre különös módja volt a lelkesedés felkeltésének, és meglehetősen vegyes hatást váltott ki a hallgatók körében. Számosan közölik — attól félek, a többség — sohasem volt hajlandó tudomásul venni figyelmeztetését és továbbra is kereste (és keresi talán ma is) azt a pszichológiát, melyről váltig hitte, hogy rejtőzködve bár, de valahol mégiscsak létezik.

Engem azonban megfogott ez a bevezetés. Nem annyira a gondolatok újszerűsége vagy nagyszerűsége miatt (nagyszerűségüket csak később értettem meg), hanem azért, mert a szisztematikus kifejtés nyomán világossá vált előttem, hogy a szakszerűen művelt pszichológia elhatárolja magát azoktól a környezetében mutatkozó je-

lenségektől, melyek addigi impresszióim alapján bennem is aggályokat keltettek. Megkönnyebbülést éreztem és valami olyasmit, amit leendő orvosok érezhetnek, mikor a hypokrateszi esküt mondják. Hangtalanul, de végérvényesen megfogadtam, hogy a pszichológia *tudományos* művelésének leszek elkötelezettje és mindenkor védeni fogom a pszichológia tudomány voltát.

De hát mit is jelent ez a tudományosság? Ez a cikk persze nem metodológiai tanulmány. Inkább csak bölcsekedés, többé-kevésbé az aforizmák szintjén, kevésbé tudományosan a tudományosságról. Ha mindenáron definícióhoz ragaszkodunk, mondhatjuk, hogy a tudományosság a tudomány egyetemes szabályainak, illetve ezek speciális konzekvenciáinak betartását jelenti az illető tárgy művelése során. Az igazság az, hogy ez megfelelő felkészültség esetén nem olyan túlságosan nehéz követelmény, ha csak arról van szó, hogy nem szabad meghamisítanunk az adatokat, meg kell őriznünk tárgyilagosságunkat, nem szabad filozófiai prekoncepciókkal közeledni a vizsgált tárgyhoz stb. Az igazi nehézség akkor kezdődik, mikor a szabályok betartása frusztrációt okoz. Amikor különböző elméletek, iskolák, módszerek képében megjelenik a könnyebb vagy a többet sejtető vagy a szórakoztatóbb út lehetősége, és — ahelyett hogy magasba ugranánk az elragadtatástól — óvatosságot, fenntartásokat és pokoli türelmű elemzéseket igénylő követelményeknek kell magunkat alávetnünk. Igen, a tudományosság akkor válik iszonyatos teherré, amikor megpillantjuk a bölcsek követ. Ebből a szempontból a tudományosságra való törekvés, ha nem is mazochizmus, de mindenestre aszkézis.

Ennek a különös szellemi aszkézisnek etosát, technológiáját lehetett elsajátítani Kardos Lajostól, de nem csupán ezt. A legtöbb hivatásszerűen művelt mesterségnek a személyiség egészével szemben vannak követelményei. Nem nevezném ezeket szerepkritériumoknak, még ha nem is egészen függetlenek tőlük. Arról van szó, hogy egy technológia alkalmazásának valamelyik alapkövetelménye az életvezetés általános alapelvevé, a tevékenység általános szabályozójává, mintegy univerzális háttér-technológiává válik.

A tudományos munkásság háttér-technológiájának legfőbb kritériuma a gondolkodás szigorúsága és ennek állandó, esetenkénti alkalmazása. Minden tudományos metodológia abból a feltételezésből indul ki, hogy vannak emberek, akiket több-kevesebb sikerrel erre dresszíroztak. Nem vaskalaposságról van itt szó és nem is a tudomány állítólagos szkepticizmusáról. A tudomány nem vaskalapos, mint ahogyan nem is liberális. Nem szkeptikus, mint ahogyan nem is hiszékeny. A tudomány egyszerűen szigorú. A tudományosságnak ezt a szigorát fejlesztette ki tanítványaiban Kardos Lajos. Vagyunk néhányan, akik méltán tarthatjuk sorsunk különös adományának, hogy életünk egy tartós időszakában ennek a szigorú szellemében beszélhettük meg vele — aki kétségkívül a pszichológia történetének egyik kimagasló alakja volt — tudományunk általános és saját szakmai tevékenységünk aktuális kérdéseit.

*

A bölcsek követének hihetetlen csábereje van. Aki hitt egyszer létezésében, nem képes lemondani róla, vagy legalábbis csak nagyon ritka esetekben. Hívók, vagy pontosabban szólva „keresők” pedig számosan voltak közöttünk. Ők — mint fentebb már

említettem — úgy gondolták, hogy az, amit az egyetemen tanítanak, nem az igazi pszichológia. Az igazit valahol rejtegetik.

Vélekedésük nem volt teljesen alaptalan. Volt okuk a gyanúra. A pszichológia egyetemi oktatását — különösen a 60-as években — igen erősen cenzúrázták. Olyan területeket, melyeknek alapos ismerete nélkül szakmai felkészültségről nem beszélhetünk, egyáltalán nem vagy csak erősen megcsonkítva lehetett tanítani. Itt nem csak az analitikus iskolák anyagára gondolok. Alig beszélhetünk például genetikával kapcsolatos kérdésekről. Az úgynevezett „mendelizmust” mint ellenséges ideológiát kezelték. Gyanús volt egy ideig a kibernetika és mindaz, ami vele kapcsolatos. Pszichodiagnosztika, tesztek hosszú időn keresztül alig vagy egyáltalán nem kaptak helyet az oktatásban. Szociálpszichológiát eleinte egyáltalán nem, később pedig csak erősen megnyirbálva vagy megfelelő ideológiai tálalásban lehetett tárgyalni (területek, mint például politikai pszichológia, teljesen zárva voltak).

A gyanakvás tehát indokolt volt, és egy ideig úgy tűnt, hogy mindaz, amiről most kezdek írni, egyedül a tudomány megcenzúrázásának sanyarúságából ered. Csak később vált világossá, hogy nem csupán erről van szó.

A cenzúra ugyanis az évek folyamán mind lágyabbá, engedékenyebbé vált. Nehezen tudnék pontosabb időmeghatározással élni, de azt hiszem, nem tévedek nagyot, ha azt állítom, hogy a hetvenes évek közepétől már alig volt tabunak számító terület az egyetemi oktatásban, illetve a szigorú értelemben vett (tehát a nem ismeretterjesztő jellegű) szakirodalomban. Persze nagyon kellett vigyáznunk, hogy ne sértsünk meg bizonyos politikai, illetve ideológiai idoloikat, a marxista filozófia dogmáit, a Szovjetuniót, az egypártrendszert, a Párt mindenkori csalhatatlanságának hittételét stb. De ha ezekbe az eltévelyedésekbe nem keveredett bele az ember, lényegében nyitva állt előtte az út a pszichológia majdnem minden fontosabb területének tanulmányozásához, illetve műveléséhez.

A keresés ennek ellenére tovább tartott. Sőt, a keresők talán legnagyobb táborát éppenhogy marxisták alkották. Keresték a marxista vagy a marxizmus számára releváns pszichológiát (esetleg a pszichológia számára releváns marxizmust). Vagyis az, amit *kereső* hozzáállásnak nevezek és ami alapvetően meghatározta a pszichológusok egy jelentős részének szakmai attitűdjét, nem egyszerűen a cenzúrára adott reakció volt. A keresést az az összebékíthetetlen ellentmondás indította meg és mozgatta tovább, mely a pszichológiával szemben támasztott egyéni igényeik, a pszichológiáról szőtt ábrándképek, valamint az „akadémikus” pszichológia módszerei, lehetőségei, ismeretanyaga, autentikusságának önmaga által vállalt határai között jelentkezett.

Minden pálya esetében kimutatható bizonyos meg nem felelés a pályakezdőnek a pályáról kialakított ideálképe és későbbi tapasztalatai között. A pszichológiában azonban ez rendkívüli méreteket ölthet és egészen különös összefüggésekben jelentkezik. Ezekről már sokan és sokat írtak. Én csupán egyetlen dologra szeretném velük kapcsolatban felhívni a figyelmet. Míg más pályák esetében — normális körülmények között — a kezdő ideálképe lényegében magának a szakmának vagy tudományának önmagáról alkotott ideálképével azonos, melyet aztán a mindennapos gyakorlat természetesen zavarai némileg kompromittálnak, addig a pszichológia esetében ez az ideálkép — elég gyakran — nem azonos a tudomány önmagáról alkotott elképzelésével.

Azaz a kezdő nem az egyetem utáni gyakorlat zavaró tényezőivel, hanem már tanulmányai kezdetén magával a pályát megalapozó tudománnyal kerül összeütközésbe.

A pszichológusokat tehát a kategorizálásukhoz mindenkor szükséges megfelelő elnagyoltsággal két csoportba lehetett sorolni.¹ Az egyik csoporthoz tartozókat magamban sokszor „arturiánusoknak” neveztem, mert szélsőségesebb megnyilvánulásaikban engem sokszor Artur király lovagjaira emlékeztettek, akik útra keltek, hogy kalandos bolyongásaik során megtalálják a Grál kelyhét. Pontosabb lett volna modern, vagy ha úgy tetszik, a későbbiekben posztmodern alkimistáknak neveznem őket, mert amire igazán vágytak és amiben lelkük mélyén hittek, az a bölcsék köve volt. A bölcsék köve, vagyis egy olyan diszciplína vagy ideológia, vagy egyszerűen csak valamilyen eljárás, amivel a pszichológia egyszerűen felülemelkedhet mindazokon a csip-csup nehézségeken, melyekkel az akadémikus akadémikusodások tudománya nem bír, vagy amely megmutatja azt a pszichológiát, mely igényeiknek és elvárásaiknak megfelel. Kialakult tehát egy bizonyos pszichológusi hozzáállás, mely a maga XX. századi módján mélységes rokonságot mutatott az alkimióval. Mindössze egyetlen jellegzetességében különbözött a régi alkimistákétól — igaz, hogy ez alapvető különbség: utálta a laboratóriumot (*nota bene*, az alkimisták ott produkálták azt, ami munkájukból maradandó). Ettől eltekintve az analógia, ha nem is tökéletes, de majdhogynem teljes. Az azonos szimptomák egész sorát lehetne felsorolni, kezdve az olyan, az alkimisták körére jellemző jelenségtípussal, mint amilyen a külföldről érkező, „ősi tanítások birtokában lévő vándorok”, modern Cagliostroék felbukkanása, akik a hívők előtt felfedik komoly neurózisok 3 nap alatt történő meggyógyításának titkát, és végezve a nem is olyan ritkán jelentkező okkult, mágikus nézetekkel.

Korántsem vállalkozom azonban rá, hogy ezen a helyen megírjam az arturiánizmus szimptomatológiáját. A kérdés alapos kifejtése egész kötetet igényelne, és szívesebben maradok a felületesség és — hivatkozások helyett — a könnyelmű nagyvonalúsággal kezelt utalások szintjén, mintsem hogy félig legyek alapos. Annál is inkább, mert semmiképpen sem szabad megfélekezniük róla, hogy a keresés sokféle motivációból eredhet, sokféle úton haladhat, és az intellektuális igényesség, illetve színvonal igen különböző magasságaiban találkozhatunk vele: nagy filozófiai olvasottsággal vagy kultúrantropológiai ismeretekkel rendelkező szerzők irodalmi értékű esszéitől a tenyérjósítás primitívségéig. Korántsem feledkezem meg tehát róla, hogy bár a szóba hozott jelenségkör egyes megnyilvánulásai egyazon kategóriába sorolhatók, mégis meglehetősen tarka, sokszínű képet mutatnak és tárgyalásuk *igazi* alaposságot igényel.

De akárhogyan is van, a keresők mégiscsak a bölcsék követét keresték. Azt kell mondjam, hogy nem is az a legnagyobb baj, hogy kiléptek a tudományosság keretei közül, sőt hogy szembe is kerültek a tudományosság kritériumaival, hanem az, hogy egy rendkívülien destruktív hatású tendenciát mozgósítottak, erősítettek fel, illetve segítettek legitimizálni. Ez a tendencia — nézetem szerint — mindennél jobban árt szakmánk jövőbeli fejlődésének, mert — credjen bármilyen intellektuális szintű indítatásból — a szakma szellemi színvonalának katasztrofális mélybe süllyedéséhez ve-

1 Itt csak a múltból beszélek.

zethet. A keresők legtöbbje ugyanis nem találta meg a bölcsek követ, de még a Grált sem. Helyette megtalálta a *Giccset*, és behozta a pszichológiába.

Marx gyakran idézett mondását, hogy a történelmi események kétszer kerülnek színre, először mint tragédiák, másodszor mint komédiák, talán érdemes volna úgy pontosítani, hogy először mint tragédiák, másodszor mint giccek. Az emberi megismerésnek azok a tragikus nagyságú erőfeszítései, melyek sorába a bölcsek követének keresése is tartozott és amelyek évszázadokon keresztül — a tudománytörténet prepszikológiai korszakában — hol a szépirodalom, hol a filozófia, hol az okkultizmus, hol más területek által kínált eszközöket igénybe véve próbálták feltárni és megérteni az emberi lélek sajátosságait vagy éppenséggel működési szabályait, a pszichológia néhány hivatásos művelőjének, illetve számos pszichológusként bemutatkozó laikusnak munkásságában giccként ismételték önmagukat. Így történt, hogy a tudomány gondosan megfogalmazott és kellőképpen alátámasztott ismeretanyaga mellett vagy helyett irodalmi közhelyek, radikális, emancipatorikus jelszavak, parapszichológiának minősített „titkos tudományok” stb. tömege árasztja el mindinkább a könyvkiadást, a médiákat és bizonyos esetekben a pszichológusi gyakorlatot is.

Ismétlem: ezt a veszélyt, hogy pszichológusok egy jelentősebb részének szakmai szemlélete és a társadalom lassacskán mégiscsak kialakuló pszichológiai kultúrája eklektikus kultúrkotyvalékokból vagy éppenséggel infernális régiókból származó giccse süllyed, ezt tartom jövőnk legnagyobb kockázatának és szakmánk legsúlyosabb kérdésének. Ezen a téren ugyanis a pszichológia sokkal sérülékenyebb, mint bármelyik másik tudomány. A giccsesedés lehetősége — érthető módon — a pszichológia specifikumai közé tartozik. Ha elfogadjuk a filozófiának azt a meghatározását, hogy az a tudomány, amelyik képes nevetni, akkor némi szorongással érdemes hozzátennünk, hogy a pszichológia az a tudomány, amelyik képes gicceket létrehozni vagy esetleg giccse változtatni önmagát.

*

Volt egy másik csoport is. Tagjait talán „galileánusoknak” kellene neveznünk. Nem csupán azért, mert ez jól összecseng Lewinnek a pszichológia történetét szakaszoló, Arisztotelész és Galilei nevével jellemzett kategóriáival, hanem azért is, mert ez a Grál és a bölcsek köve keresőinek magatartásával szemben felidézheti a Galilei típusú cselekvés képét.

A legenda úgy szól, hogy Galilei különböző tárgyakat ejtetgetett le a pisai Ferde toronyból és mérte földre esésük időtartamát. Persze mindez legenda, és valójában nem egészen így történt a dolog.¹ A mi szempontunkból azonban ennek nincs túlságosan nagy jelentősége. A történet lényegi mondanivalója ugyanis az, hogy miképpen *művelte* Galilei a fizikát. Nem a fizikát kereste, nem a tudománnyal szembeni elvárásait fogalmazta meg. Egyszerűen csak adatokat próbált gyűjteni arra vonatkozóan, hogy mennyi ideig tart, amíg ezek a tárgyak földet érnek. Ez és az ehhez hasonló tevékenységek hosszú sora nem fellelte, hanem kialakította a modern fizikát. Ezekben

¹ Tulajdonképpen az egyenletesen gyorsuló mozgást vizsgáló, lejtőn végzett kísérletet kellene itt említenünk.

az esetekben a tudóst nem egy tudomány ideálképe, hanem a tárgy vezette. Hagyta, hogy a tárgy önmagából alakítson ki tudományt.

Ugyanez a magatartásforma jellemezte később, a XIX. században Webert a különbségi küszöbök mérésére vagy Helmholtzot az ingerületvezetés sebességének mérésére tett kísérletei során. Ők is lényegében „csak” méréseket végeztek. Konkrétan felmerülő kérdések konkrét vizsgálatát. De a tárggyal való foglalkozás megteremtette a tárgy tudományát: a modern pszichológiát.

Kritikaként el szokták ezzel kapcsolatban mondani azt az érvet, és félek, most is ezzel találkozom majd, hogy példáim a természettudományokból származnak, és a társadalomtudományokban nem tekinthetők normatív értékűeknek. Azt hiszem, erről sokat lehetne vitatkozni. Önmagában érdekes kérdés, hogy mit nevezünk természet- és társadalomtudománynak, és honnan ez a görcsös ragaszkodás a pszichológia társadalomtudományként történő nyilvántartásához. Itt nem szeretném ezt a vitát sem újramezdeni, sem folytatni. Azt azonban le kell szögezmem, hogy ez az (amúgy is sok tekintetben vitatható koncepcióra épülő) érv példáimmal kapcsolatban különösen elhibázott lenne. Sem a természet-, sem a társadalomtudományoknak nem önmaguk megtalálása a céljuk, hanem konkrét kérdések konkrét megválaszolása. Nem a tudomány keresése, hanem a *tudomány művelése*. A Ferde toronyban méregető Galilei grandiózus kisstílúsága a tudomány — mindenfajta tudomány — egyetemes szimbóluma.

Voltunk azért szép számmal, akik ezt a Galileivel szimbolizált utat választottuk. Megpróbáltuk, az adott szerény lehetőségeknek megfelelően, a tudományosság igényeivel összhangban lévő pszichológiai munkát végezni. Ezek a lehetőségek eleinte valóban igen csak szerények, magyarán szegényesek és korlátozottak voltak, és szegénységük a hatvanas években minden téren megnyilvánult: eszközök hiányában, szakkönyvek és szakfolyóiratok hiányában és — nézetem szerint legsúlyosabban — a szakmai kapcsolatok hiányában. A magyarországi pszichológia nem volt benne a pszichológia nemzetközi vérkeringésében. A már használt robinsoni hasonlattal élve kontaktus nélküli, lakatlan szigetre került. Saját, nagyon szűk köreinken kívül nem volt, akitől tanulhattunk, akivel együtt dolgozhattunk, akivel konzultálhattunk, vitatkozhattunk vagy versenyezhattünk volna. A mesterek hiányáról már szóltam, de hangsúlyozni kell, hogy kezdők esetében a mesterek hiánya tulajdonképpen csak része volt a kapcsolatok majdnem totális hiányának.

Ez a probléma rendkívül erősen érezte jelenlétét szakmai pályafutásom első évtizedében. Sohasom fogom elfelejteni, milyen erős, zavarba ejtő hatást tett rám, amikor később, a 70-es évek közepén egy nálam valamivel idősebb amerikai kolléga arról beszélt, hogy mennyire ellentétesnek érezte Köhler és Boring egyéniségét, tudományos stílusát, és milyen fontos volt számára, amit később Savage-tól, ettől a pszichológiai problémákat érintő kérdésekkel foglalkozó zseniális matematikustól tanult. Körülbelül ugyanolyan érzésem volt, mintha a szomszédom becsöngetne és elűjságonná, hogy most érkezett a Holdról. Nem mintha nem hinném el, elvégre szavahihető ember, és mások is voltak már ott, de mindenesetre nagyon furesállanám a dolgot. Hát mi semmi esetre sem jártunk a Holdon.

Mindamellett mint előzően a mesterekkel kapcsolatban már említettem, ennek a szituációnak voltak pozitív következményei is. Ezt saját példámmal is tudom illusztrálni.

Mint ez többek előtt ismeretes, a hetvenes évek elejétől leíró döntésmérettel ezen belül a bizonytalanságban történő ítéletalkotás kérdéseivel foglalkozom. Kutatásaimat ezen a területen végzem. Az ötvenes, hatvanas években az ebben a témakörben tevékenykedő kutatók érdeklődése elsősorban az úgynevezett „konzervativizmus jelenség”-re irányult. Ez a jelenség volt a témakör „sztárja”.

A kitüntetett érdeklődés közel két évtizeden át tartotta magát. Egy idő után azonban mindinkább lanyhulni kezdett. Ezt persze az érdeklődés általános természete önmagában is megmagyarázhatná, de más indokok is közrejátszottak benne. Kritikai szempontok, a megközelítés újfajta paradigmái jelentkeztek. A konzervativizmus jelenség a megkopott témák egyike lett. A tudomány, mint más esetekben is nemegyszer, a problémát félretette anélkül, hogy igazán végére járt volna.

Amikor korán elhunyt barátommal, a felejthetetlen Murányi Mihállyal ebben az időben érdeklődni kezdtünk a kérdéskör iránt, a fent vázolt helyzet következtében meglehetősen tájékozatlanok voltunk. Az idetartozó kutatásokkal jelentősen megkésve, csak a hatvanas évek legvégén és a hetvenes évek elején ismerkedhettünk meg. Megkésve, sokáig elég hiányosan és anélkül, hogy a felmerülő problémákat személyesen is megvitathattuk volna a dolgok sűrűjében tevékenykedő külföldi kollégákkal. Mondanom sem kell, ez a lemaradás elkeserítő volt. Sokszor éreztem úgy — nem is egészen alaptalanul —, hogy behozhatatlan. Mégis, ma már úgy látom, hogy ebből a késésből bizonyos előnyök is származtak. Az a tény ugyanis, hogy már az első pillanattól egy feldolgozott és kimerített ismeretanyaggal, egymással vitázó magyarázatokkal és kételyekkel (ha szabad ezt mondanom, egy kutatási irányzat dekadenciájával) kerültem szembe és hogy mindez újdonságnak kijáró érdeklődést váltott ki belőlem akkor, amikor az érdeklődés másutt már kezdett megfakulni, lehetővé tette, hogy a dolgokat másképpen, egyfajta laikus frissességgel lássam és hogy új irányokba indulhassak el. Belekezdhettem olyan kutatásokba, melyek kérdésfelvetése számomra magától értetődő, nyugati kollégáim számára némileg meglepő volt.

Ha már hátrányokból származó előnyökről beszélek, érdemes talán élettörténetnek egy másik momentumát is felelevenítenem. Mint erről már említést tettem, sokáig nem kaptam rá lehetőséget, hogy főfoglalkozású kutató lehessen. Kénytelen voltam munkapszichológusként az iparban elhelyezkedni és — így éreztem eleinte — egyfajta „favágó munkát” végezni. Ez a favágó munka valóban jópár éven át lefoglalta tevékenységem egy jelentős részét. Mégis, szakmai fejlődésem szempontjából ennek az időszaknak jelentős pozitívumai is voltak.

Először is nem csupán favágó munkát végeztem. Az alkalmazás nemegyszer rendkívül nagy szakmai felkészültséget igénylő, igencsak fogas kérdéseket vet fel, melyek megoldásában — ha sikerül — minden kutatások iránt érdeklődő ember megtalálhatja a maga gyönyörűségét. De nem csak erről van szó. Az alkalmazás — legalábbis a pszichológia üzemi alkalmazása — ránevel bizonyos szakmai erényekre. Az egyik legfontosabb közülük, hogy rászoktatja az embert, hogy *megfigyelés* útján gyűjtse, illetve fedezze fel a kutatandó vagy vizsgálendő problémákat. Nem akarom

lebecsülni azt a hozzáállást, amelyik kérdésfeltevéseit kizárólag könyvekből meríti. A tudomány előrehaladtával természetesen ennek egyre nagyobb tere lesz. A közvetlen megfigyelésből kiinduló kérdésfeltevéseknek azonban mindvégig megmarad alapvető és alapokat teremtő jelentősége.

Ugyancsak igen fontos, hogy az alkalmazás *célirányos* vizsgálatokat vagy esetleg kutatásokat igényel. A szakembernek tudnia kell, hogy milyen információkat akar megszerezni. De az ilyen jellegű rutin nagyon sokat segít a kutatások gazdaságos, praktikus megszervezésében, nem is beszélve arról, hogy a kutatót olyan problémakörök megismerésére, illetve beható tanulmányozására kényszeríti, melyekkel enélkül talán sohasem került volna kontaktusba (jómagam ennek köszönhetem, hogy leíró döntésmélettal foglalkozom). Mindez a látókör szélesedéséhez vezet, és elősegíti, hogy az ember képes legyen más szakmák képviselőivel kommunikálni, illetve együtt-dolgozni. Régóta hangoztatott fixa ideám, hogy minden kezdő kutatónak érdemes lenne eltöltenie néhány évet az alkalmazásban.

Most, hogy újra átolvastam az eddig leírtakat, látom, hogy nagyrészt az elmúlt évtizedek hosszú, talán ma sem befejezett vitái, elkötelezettségek indokai visszhang-zanak benne. Nincs ebben semmi csodálnivaló. Nemzedékem életét ezek a kérdések feszítették, és belőlük kell elmondanunk valamit azoknak, akik hallani akarnak az elmúlt évtizedekről.

Visszatérve magammal kapcsolatban a Galilei-szimbólumhoz, talán érdemes még annyit elmondanom, hogy azóta is erről a ferde toronyról, a bizonytalanságban alakuló ítéletek ferde tornyáról ejtegetek le mindenféle dolgokat, hogy megmérjem esési sebességüket, vagy hogy lássam, egyáltalán földet érnek-e. Azóta sok mindenki segített ebben. Vagy úgy, hogy együtt nézegettük, miképpen hullnak lefelé, vagy úgy, hogy ő maga is dobálgatott. Egy-két nevet jólesik ideírnom. Halász Lászlót, akivel sok évtizede minden kérdést meg tudok beszélni, állandó munkatársamét, Farkas Éváét és persze Kovács Zoltánét. Semmiképpen sem hagyhatom ki Tadeusz Tyszkát. Ebben az életkorban az ember már szeret emlékezni. Talán ezért sikerült ez az emlékezés is ilyen hosszúra.